

Latvijas Republikas tiesībsargs

Baznīcas iela 25, Rīga, LV-1010, tālr.: 67686768, e-pasts: tiesibsargs@tiesibsargs.lv, www.tiesibsargs.lv

Rīgā

06.11.2024. Nr. 1-5/311

Labklājības ministrija
lm@lm.gov.lv

Par uzkrātā pensijas kapitāla priekšlaicīgas izmantošanas tiesisko regulējumu

Tiesībsargs ir saņēmis vairākus iesniegumus, kuros ir izklāstīta problemātika saistībā ar pensiju otrajā līmenī, turpmāk tekstā – valsts fondētā pensija, un pensiju trešajā līmenī, turpmāk tekstā – privātā pensija, uzkrātā pensijas kapitāla izmantošanu (priekšlaicīgu saņemšanu).

1. Spēkā esošais regulējums

Saskaņā ar Valsts fondēto pensiju likuma 8. panta pirmo daļu, ja fondēto pensiju shēmas dalībnieks nomiris pirms vecuma pensijas piešķiršanas (tai skaitā priekšlaicīgi) dienas, fondētās pensijas kapitāls tiek izmantots atbilstoši šā likuma 3.¹ panta pirmajā daļā izdarītajai izvēlei. Šā likuma 3.¹ panta pirmajā daļā ir paredzēts, ka fondēto pensiju shēmas dalībniekam ir **tiesības izvēlēties**, kā tiks izmantots viņa fondētās pensijas kapitāls, ja šis dalībnieks nomirst pirms vecuma pensijas pieprasīšanas (tai skaitā priekšlaicīgi) dienas: 1) to ieskaita valsts pensiju speciālajā budžetā; 2) to **pievieno** fondēto pensiju shēmas dalībnieka **norādītās personas fondētās pensijas kapitālam**; 3) to **manto** Civillikumā noteiktajā kārtībā. Tā paša likuma 7. panta (1²) daļā ir noteikts, ka fondēto pensiju shēmas dalībnieks uzkrāto fondētās pensijas kapitālu izmanto tad, kad viņam tiek piešķirta vecuma pensija saskaņā ar likumu "Par valsts pensijām".

Privāto pensiju fondu likuma 17. panta sestajā daļā paredzēts, ka pensiju plānā vai PEPP (Pan-Eiropas privāto pensiju produktu) plānā noteiktais pensijas vecums nevar būt mazāks par 55 gadiem, izņemot speciālās profesijās strādājošos (nosaka Ministru kabinets).

Šā paša panta septītās daļas regulējumā noteikts, ka tiesības saņemt izmaksas atbilstoši pensiju plāna vai PEPP plāna noteikumiem pirms pensijas vecuma sasniegšanas ir pensiju plāna

dalībniekam vai PEPP noguldītājam, kurš tiek atzīts par personu ar **pirmās grupas invaliditāti uz mūžu**, vai — pensiju plāna dalībnieka vai PEPP noguldītāja **nāves gadījumā** — **personai, kuru** pensiju plāna dalībnieks vai PEPP noguldītājs **norādījis individuālās dalības līgumā** vai pensiju plāna dalībnieks — kolektīvās dalības līgumā **vai citā dokumentā** pēc savas izvēles pensiju fonda vai PEPP sniedzēja noteiktajā kārtībā, bet, ja tāda persona nav norādīta, — pensiju plāna dalībnieka vai PEPP noguldītāja **mantiniekiem**.

Tādējādi ir secināms, ka gan fondētās pensijas, gan privātās pensijas gadījumā pati persona (pensiju shēmas dalībnieks vai pensiju plāna dalībnieks) nevar izmantot uzkrāto pensijas kapitālu, pirms tā nav sasniegusi attiecīgi pensionēšanās vecumu vai 55 gadu vecumu vai atzīta par personu ar pirmās grupas invaliditāti uz mūžu, bet šīs personas mantinieki var uzkrātajam kapitālam piekļūt arī priekšlaicīgi, attiecīgās personas nāves gadījumā to mantojot.

Nevienā no tiesību aktiem nav paredzēta iespēja, ka pensiju shēmas dalībnieks varētu izbeigt pensijas kapitāla uzkrāšanu pirms attiecīgā vecuma sasniegšanas, tas ir, vai nu izstāties no pensiju shēmas, vai izbeigt līgumu par dalību pensiju shēmā un saņemt uzkrāto kapitālu, ja pastāv vēl kādi svarīgi iemesli.

2. Lietuvas Republikas Konstitucionālās tiesas spriedums

2024. gada 7. martā Lietuvas Republikas Konstitucionālā tiesa pasludināja spriedumu Nr. KT21-N3/2024 ¹, turpmāk tekstā – Lietuvas KT spriedums, ar kuru attiecīgā tiesa atzina par konstitūcijai neatbilstošu tādu valsts tiesisko regulējumu, kas neparedz pensijas uzkrāšanas pensiju fondos izbeigšanu pēc dalībnieka iniciatīvas svarīgu iemeslu dēļ.

Lietuvas pensiju sistēma ir līdzīga Latvijas sistēmai, tomēr ir atsevišķas nianse – kopš 2004. gada vienu daļu sociālo garantiju vecumdienās nodrošina sociālās apdrošināšanas pensiju sistēma, bet otru daļu pensiju uzkrāšanas II līmeņa pensiju fondos sistēma. Sākotnēji sākuma pensiju uzkrāšanas II līmeņa pensiju fondos finansēšana tika balstīta nevis uz privātajiem personas līdzekļiem, bet gan uz pensiju sociālās apdrošināšanas iemaksu daļu. Kopš 2013. gada ir nostiprināta iespēja personai pensijas uzkrāšanas II līmeņa pensiju fondos pievienot savus personīgos līdzekļus un saņemt veicinošu iemaksu no valsts budžeta (Lietuvas KT sprieduma 3.1. punkta pirmā rindkopa).

¹ <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta2971/content> - Lietuvas Republikas Konstitucionālās tiesas spriedums lietuviešu valodā (tiesībsarga rīcībā ir neoficiāls sprieduma tulkojums latviešu valodā).

Lietuvas KT sprieduma galvenās tēzes ir šādas:

- “Likumā ir jānosaka arī citi pensiju uzkrāšanas speciālajos pensiju fondos izbeigšanas gadījumi, tai skaitā, ja pensijas krāšana tiek izbeigta pēc dalībnieka iniciatīvas, ja tam ir svarīgi iemesli; lai nenoliegtu likumdevēja izvēlētā vecuma pensijas sistēmas modeļa būtību un nodrošinātu sabiedrības intereses, lai visa vecuma pensiju sistēma funkcionētu harmoniski, šādiem likumā noteiktiem pensiju uzkrāšanas izbeigšanas gadījumiem jābūt kā izņēmumiem, kad būtiski mainās pensijas uzkrāšanas dalībnieka dzīves apstākļi, **kā rezultātā dalība krāšanā [pensijas kapitāla uzkrāšanā] tam kļūst īpaši apgrūtināta vai bezjēdzīga”** ²;
- “Nav pamata apgalvot, ka šāds dalībnieka īpašumtiesību absolūts ierobežojums [neparedzot iespēju priekšlaicīgi izbeigt pensijas kapitāla uzkrāšanu un saņemt uzkrāto kapitālu] ir nepieciešams, lai sasniegtu konstitucionāli svarīgo mērķi - nodrošināt pēc iespējas lielākam pensijas krāšanas dalībnieku skaitam lielākus ienākumus vecumdienās un ka šāds pamats pensijas krāšanas izbeigšanai – pensijas krāšanas izbeigšana pēc dalībnieka iniciatīvas svarīgu iemeslu dēļ, tas ir, likumdevēja noteiktos izņēmuma gadījumos [..], kaitētu sabiedrības interesēm, tai skaitā, lai visa vecuma pensijas sistēma darbotos harmoniski” ³;
- “Noteiktais tiesiskais regulējums, kas nenosaka, ka pensijas uzkrāšana beidzas, kad tā tiek pārtraukta pēc dalībnieka iniciatīvas svarīgu iemeslu dēļ, ierobežo personas īpašumtiesības vairāk, kā tas nepieciešams konstitucionāli pamatotam mērķim - nodrošināt pēc iespējas lielākam skaitam pensijas krāšanas dalībniekiem lielākus ienākumus vecumdienās, netiek nodrošināta iespēja individuāli izvērtēt katras personas individuālo situāciju, ņemot vērā visus būtiskos apstākļus” ⁴.

3. Tiesiskā regulējuma piemēri citās valstīs

Ieskatam tiesībsargs vērš uzmanību arī uz citu valstu tiesisko regulējumu. Piemēram, Polijā no privātā pensiju fonda dalībnieks var izņemt uzkrāto kapitālu no 60 gadu vecuma; ātrāk izņemt uzkrāto kapitālu ir iespējams pensiju shēmas dalībnieka, viņa laulātā vai bērna nopietnas slimības gadījumā (ierobežojums gan ir 25% apmērā no uzkrājuma) ⁵ vai nekustamā īpašuma kredīta saņemšanai (piemēram, pirmajai iemaksai).

² Lietuvas KT sprieduma 26. punkta pēdējais ievilkums.

³ Lietuvas KT sprieduma 28.2. punkts.

⁴ Lietuvas KT sprieduma 29. punkts.

⁵ S. Jakubowski, Withdrawal of funds accumulated on the account of Employee Capital Plans participants. No: Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka Nr 4/2019, 1. lpp., 15. lpp.

Līdzīgs regulējums ir arī Apvienotajā Karalistē, kurā privāto pensiju gadījumā (varētu būt zināmā mērā pielīdzināmas Latvijas regulējumam) pirms parastā pensijas vecuma sasniegšanas var sākt saņemt pensiju maksājumus, pamatojoties uz veselības apsvērumiem (*ill health*), kas ietver slimību, invaliditāti vai citu medicīnisku stāvokli, kura dēļ persona vairs nav spējīga strādāt. Ja paredzamā dzīvildze ir mazāk nekā viens gads, parasti pastāv iespēja uzkrātā kapitāla izņemšanai vienā maksājumā bez papildu nodokļu samaksas⁶.

Arī Spānijas tiesībās ir paredzēta iespēja pensiju plānu noteikumos regulēt privāto pensiju kapitāla pilnīgu vai daļēju priekšlaicīgu izmaksu izņemuma gadījumos, kas ir saistīti ar smagu slimību⁷, ja to var apliecināt ar medicīnisku izziņu, un tās var būt slimības vai traumas, kas personai uz laiku liedz īstenot ierasto nodarbošanos nepārtraukti vismaz trīs mēnešus un kam nepieciešama klīniska iejaukšanās, proti, nopietna operācija vai ārstēšana slimnīcā, kā arī jebkura saslimšana vai trauma ar paliekošām sekām, kas daļēji ierobežo vai pilnībā traucē cietušās personas ierasto nodarbošanos vai padara to nespējīgu īstenot jebkuru nodarbošanos. Līdzīgi priekšlaicīgu pensijas kapitāla izņemšanu pensiju plānos var paredzēt arī, ja smaga slimība ir skārusi dalībnieka laulāto vai pirmās pakāpes radniekus.

4. Tiesībsarga secinājumi

Satversmes 109. pants garantē, ka ikvienam ir tiesības uz sociālo nodrošinājumu vecuma, darbnespējas, bezdarba un citos likumā noteiktajos gadījumos. Tādējādi loģisks un pamatots ir valsts ieviestās pensiju sistēmas mērķis nodrošināt personu ienākumus vecumdienās.

Savukārt Satversmes 105. pants nosaka, ka ikvienam ir tiesības uz īpašumu. Īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm. Īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu.

Jāņem vērā, ka īpašuma tiesības attiecībā uz uzkrāto pensijas kapitālu var tikt ierobežotas, tostarp paredzot nosacījumus piekļuvei uzkrātajam pensijas kapitālam, jo pensijas kapitāla uzkrāšanas mērķis ir nodrošinājums vecumdienās, kas attiecībā uz pensiju kapitālu un sabiedrības interesēs ir prevalējošs un tādējādi pamato īpašuma tiesību ierobežojumus. Satversmes tiesa, veidojot savu judikatūru, ir atzinusi, ka samērīguma princips ir viens no tiesiskas valsts principiem, kas izriet no Satversmes 1. panta. Samērīguma princips noteic, ka tad, ja publiskā vara ierobežo personas tiesības un likumiskās intereses, ir jāievēro saprātīgs līdzsvars starp personas un valsts vai

⁶ <https://www.unbiased.co.uk/discover/pensions-retirement/planning-for-retirement/ill-health-retirement-what-are-the-qualification-criteria#what-is-early-retirement-due-to-ill-health>

⁷ <https://www.global-regulation.com/translation/spain/1449432/royal-decree-304-2004-of-20-february%252c-which-approves-the-regulation-of-plans-and-pension-funds.html>, article 9.

sabiedrības interesēm⁸. Tādējādi samērīguma princips prasa, lai tiktu izvērtēti arī individuāli svarīgi gadījumi, kuros personām var būt nepieciešams ātrāk īstenot tiesības uz uzkrātā kapitāla izmantošanu. Šādi gadījumi var būt, piemēram, smaga slimība, kuras ārstēšanai persona vēlas novirzīt šos līdzekļus, vai jau paredzama ļoti īsa dzīvildze (kas ne vienmēr ietilptu faktoros, kas nosaka pirmās grupas invaliditātes piešķiršanu uz mūžu). Iespējams, ka, pastāvot šādiem svarīgiem iemesliem, personas tiesības tiek nesamērīgi ierobežotas, ja netiek paredzēta iespēja pensijas kapitālu izņemt priekšlaicīgi.

Vienlaikus, ņemot vērā regulējumu gan attiecībā uz fondēto pensiju, gan uz privāto pensiju, kas paredz, ka uzkrāto pensijas kapitālu pēc pensijas plāna dalībnieka nāves var pievienot mantinieka pensijas kapitālam vai izmaksāt mantiniekam (attiecīgi Valsts fondēto pensiju likuma 3.¹ panta pirmā daļa un Privāto pensiju fondu likuma 17. panta septītā daļa), ir secināms, ka, piemēram, smagas slimības gadījumā, kad pensijas plāna dalībniekam ir paredzama ļoti īsa dzīvildze, mantiniekam ir pat lielākas tiesības uz uzkrāto pensijas kapitālu nekā pašam pensijas plāna dalībniekam, jo mantinieks attiecīgo kapitālu dalībnieka nāves gadījumā varēs izņemt, bet pats pensiju plāna dalībnieks šim kapitālam nevar piekļūt. Jāņem vērā, ka smagas un potenciāli letālas saslimšanas gadījumā persona savu uzkrāto pensijas kapitālu varētu izmantot vai nu ārstēšanai vai ar slimību saistītu ciešanu mazināšanai, nodrošinot cieņpilnu dzīves noslēgumu. Ņemot vērā gan šobrīd aktuālo problemātiku ar valsts finansējuma nepietiekamību medicīnā, gan arī nepilnīgi funkcionējošo paliatīvo aprūpi, šķiet tikai taisnīgi, ja cilvēki, kas ir uzkrājuši pensijas kapitālu valsts fondēto pensiju un/vai privāto pensiju shēmā, varētu pilnvērtīgi izmantot savas īpašuma tiesības un šo kapitālu izņemt priekšlaicīgi šādu svarīgu iemeslu dēļ. Tas veicinātu arī lielāku iedzīvotāju motivāciju iesaistīties privāto pensiju kapitāla uzkrāšanā (ņemot vērā, ka dalība fondētās pensijas shēmā ir obligāta).

Tomēr vienlaikus tiesībsargs noteikti neatbalsta fondētā pensiju kapitāla priekšlaicīgas izņemšanas iespēju ikvienam, nepastāvot svarīgiem iemesliem, kā, piemēram, tika noteikts Igaunijā, pirms dažiem gadiem veicot pensiju sistēmas reformu - nosakot dalību pensiju otrajā līmenī (fondētā pensija) par brīvprātīgu un atļaujot ikvienam izņemt uzkrāto pensijas kapitālu.

⁸ Satversmes tiesas 2002. gada 19. marta sprieduma lietā Nr. 2001-12-01 „Par likuma „Par valsts pensijām” pārejas noteikumu 26. punkta atbilstību Satversmes 91. un 109. pantam” secinājumu daļas 3. punkts.

Pamatojoties uz iepriekšminēto, tiesībsargs aicina Labklājības ministriju izvērtēt pašreizējo tiesisko regulējumu un apsvērt nepieciešamību noteikt tādu tiesisko regulējumu, kas nodrošinātu taisnīgas fondēto un privāto pensiju shēmu dalībnieku iespējas rīkoties ar savu īpašumu – uzkrāto pensijas kapitālu – , izmantojot iespēju to izņemt priekšlaicīgi svarīgu iemeslu dēļ, un kā par sociālās aizsardzības politiku atbildīgajai ministrijai rosināt attiecīgus grozījumus tiesību aktos.

Tiesībsargs lūdz informēt par ministrijas viedokli šajā jautājumā **līdz 2025. gada 1. februārim.**

Ar cieņu

tiesībsarga pilnvarojumā

Sociālo, ekonomisko un kultūras tiesību nodaļas vadītāja

Ineta Rezevska